

PAPER DETAILS

TITLE: Kur'an'da Aile Bireyleri Arasindaki Iliskiler

AUTHORS: Mansur Teyfur

PAGES: 108-108

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3977579>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22.04.2019 • Kabul Tarihi / Accepted: 07.05.2019

KUR'AN'DA AİLE BİREYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER*
RELATIONS BETWEEN FAMILY INDIVIDUALS IN THE QURAN

Mansur TEYFUR

Dr. Öğr. Üyesi Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı/Bitlis/Türkiye

teyfur1985@gmail.com

Öz

İnsanlık tarihinde aile her zaman önemli bir role sahip olmuş ve insanların bir toplum haline gelmesinde en büyük görevi üstlenmiştir. Kuşkusuz insanlığın temeli ailedir ve tarihe baktığımızda ilk toplumun aileden meydana geldiğini görürüz. Kur'an'da bu konuya temas edilerek ilk yaratılan insan Âdem ve Havva'nın aile olarak yaşadığı bildirilmiştir. İnsanın gelişimi ve temel özellikleri kalıtım ve çevre etkileşimi sonucunda oluşur. Aile ise kişinin ilk sosyal çevresidir ve bu açıdan aile, küçük bir toplum mesabesindedir. Kişilerin, aile hayatını Kur'an'ın sunduğu minval üzere inşa etmeleri ve ahiret yurdunu da göz önünde bulundurarak Kur'an'ın sunduğu ilke ve prensipleri yeniden esas almaları gerekmektedir. Çünkü, evliliği dünyevi bir faaliyet olarak telakki edenlerin, arızalar baş gösterdiğinde çözümleri de dünyevi olmaktadır. Kur'an-ı Kerim'deki aile hayatı ile ilgili ayetlerin araştırılarak sosyal yönden ele alınması, büyük bir ihtiyaçtır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Aile, Eşler, Çocuklar, Toplum.

Abstract

In the history of mankind, the family has always played an important role and has taken on the most important role in making people a society. Undoubtedly, the basic of humanity is the family and when we look at history, we see that the first society is made up of the family. In the Qur'an, it was reported that the first humans, Adam and Eve, lived as a family. Human development and basic characteristics are the result of interaction of heredity and environment. The family is the first social environment of the person, and from this perspective the family is in the midst of a small society. People should build their family life for the sake of the Qur'an and re-base the principles and principles of the Qur'an by taking into account the homeland of the Hereafter. Because, those who consider marriage as a worldly activity, and their solutions when they fail, also become worldly. To examine the verses related to the family life in the Quran and to examine them socially is a great need.

Key Words: Qur'an, Family, Spouses, Children, Society.

* Bu makale, yazarı olduğum ve 2018 yılında Gece Kitaplığı Yayınevi tarafından basılan Kur'an'da Aile Mefhumu adlı kitaptan üretilmiştir.

Giriş

Müslüman, Allah'a teslim olmuş kişi demektir. ² Dolayısıyla, Allah'a gerçek anlamda teslim olmuş bir kişi, insanlarla iyi geçinen ve kendisi ile de iyi ilişkiler kurulan insandır. Çünkü, Müslüman kişi, aynı zaman da iç barışa kavuşmuş, yani kendisiyle barış içerisinde yaşayan kişi demektir. ³ Bir toplum, hakiki anlamda kendiyile barışık bireylerden meydana geliyorsa orası hükmen barış yurdudur. Ancak insanların akıl, yetenek, edep, kültür düzeyleri ve aldıkları eğitim, birbirlerinden çok farklıdır. Bu farklılıkları dikkate alarak insani ilişkilerimizi buna göre geliştirip toplum hayatımızı düzenlediğimizde, özlemde olduğumuz sevgi, kardeşlik ve barış gibi güzel hasletler kendiliğinden ortaya çıkacaktır. ⁴ Nitekim Kur'an, birbirimizle iyi ilişkiler kurmamızı, af yolunu tutmamızı, iyilikte yardımlaşıp kötülüğe karşı çıkmamızı, nezaket kuralları içerisinde karşılıklı haklara saygı göstermeyemretmektedir: "Siz iyilikte yardımlaşın, kötülükte ise yardımlaşmayın" (Maide, 5/2).

1. Aile Bireyleri Arasındaki İlişkiler

Toplunun mutlu olması anne, baba ve çocuklardan oluşan "*evlilik akdiyle*" hukuki bir zemine oturan ailenin mutlu olmasına bağlıdır. Birbirine yabancı insanları bir araya getirerek onları nikah akdiyle dini ve hukuki yönden birbirine bağlayan ve her birine çeşitli görevler vererek topluma uyarlanan aileler, bireylerin, toplumların ve milletlerin ahlakını, karakterini, mutlu veya mutsuz olmasını sağlayan ilk kurumdur. Bu müessesenin sağlam olması onu meydana getiren bireylerin karşılıklı sevgi ve saygı içerisinde kendilerine düşen mükellefiyetlerini samimiyetle yerine getirmelerine bağlıdır. ⁵

Kur'an, çekiştirme, çekememezlik ve kavgadan uzak, sevgi ve anlayış çerçevesinde yardımlaşma ve dayanışmayı esas alan bir aile ilişkisi ve bir kardeşlik ahlakını hedeflemektedir. (Rum, 30/21). Ayrıca ailenin bir parçası olan akrabaya ve çevremizdekilere de yardımda bulunmayı ve akrabalık görevini yerine getirenleri övmüş, aksini de münafıklık ve fasıklık gibi olumsuz şekilde nitelemiştir. (Bakara, 2/27; Ra'd, 13/21, 25; İsrâ, 17/26; Rum, 30/38; Muhammed, 47/22).

Dünya hayatı bütün zorluk, külfet ve sıkıntılarıyla bazen aileler üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Aileler, her zaman söz konusu sevgi ve şefkati üzerlerinde hissedememektedirler. Onların mutluluk halinin yanı sıra aile ortamı, onların mutsuz oldukları ve birbirleriyle geçinemedikleri bir yer haline de dönüşebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Kur'an'ın bazı ayetlerinde "*çocuklar ve malların fitne*" (Enfal, 8/28) olarak değerlendirildiğine şahit oluyoruz. Esas olarak dikkat etmemiz gereken nokta ise, kadın ile erkeğin yaratılmasında birbirleriyle sükunete, huzura kavuşmaları (Nisa, 4/1) ve malların ve çocukların da dünya hayatının birer süsü (zineti) olarak görülmesi gerektiğidir. (Kehf, 18/46). Kur'an'da aile bireyleri arasındaki bazı sorunların çözümü için karşılıklı ilke ve prensiplere işaret edilmektedir: "Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Teğabun, 64/14).

Kur'an-ı Kerim'de eğitim konusunda ahlaki sorumluluklar kadına ait olduğu kadar erkeğe de aittir. Ayette geçen, "*eşleriniz*" ifadesi evliliğin hem erkek, hem de kadın tarafını eşit şekilde kapsar. ⁶ Bazen ister erkek olsun, ister kadın olsun ailenin mutlu olmasına engel olacak herhangi bir sorunun ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu sebeple eşlerin her ikisi de ailenin dağılmaması için ellerinden gelen azami gayreti göstermeleri gerekmektedir. ⁷ Ayetteki "*düşman*" ifadesiyle de, "*düşmanlık*" tehlikesini oluşturabilecek boyutlardan uzak durulması ve aile bireylerinin terbiyesinde / eğitiminde dikkatli ve

² Ahmet Özdemir, "*SLM ve SLH Köklerinin Semantik İncelemesi*", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Doktora Tezi, 2013), 88.

³ Özdemir, *SLM ve SLH*, 107.

⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kuran Dili*, (İstanbul: Zafer Matbaası, 1996), 2: 256.

⁵ Metin Doğan, *Kuran, Peygamber ve Toplum*, (Konya: 2003), 59.

⁶ Fahrüddin er-Razi, *Tefsiri-Kebir Mefatihul-Gayb*, (terc: Yıldırım Suat, Cebeci Lütfullah, Kılıç Sadık, Doğru Sadık, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 21: 520.

⁷ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı / Meal-Tefsir*, (çev: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 2002), 1156.

sorumlu olunması emredilmiştir. Aile için asıl tehlike, huzursuzluğa yol açan sorunlar çözüme kavuşturulmadığında, bu sorunlar aile bireyleri arasında aileyi derinden etkileyecek çeşitli sorunların oluşmasına neden olur.⁸

1.1. Eşler Arasındaki Karşılıklı Görevler

İslam dininde kadın ve erkekten önce “*insan*” kavramından bahsedilir. Kur'an'da “*Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık.*” buyrulur. (Hucurat, 49/13). Kur'an'ın muhatabı insan olduğu gibi evlilikte de kadınlık ve erkeklikten önce “*insanlık*” ön planda tutulmaktadır. Erkek ve kadın tek başına “*noksan*” varlıklardır. Onlar tek başına yapamayacakları işleri birlikte icra eder ve birlikte bir hayat sürerler.

Evliliğin temelinde insanın yaratılışı yatmaktadır. Evlilik, insan neslinin devamı, yenilenmesi ve insanın bireysel ve toplumsal olarak kendini ifade etmesi için gereken bir kurumdur. Bundan dolayı İslam, aileye çok önem vermiş, onu tüm sosyal müesseselerden üstün tutmuştur. Böylece aileyi “*güven ve istikrar kaynağı*” olarak görmüştür.⁹

Dinimiz, çiftler arasında bazı haklar tesis ederek bu haklara riayet edilmesini istemiştir. Peygamberimiz (s.a.s). Bu hakları kısa şekilde beyan ederek şöyle buyurmuştur: “Kadınların haklarına riayet etme konusunda Allah'tan korkun! Zira siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namus ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal ettiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakkı vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, aile yuvasını sizin hoşlanmadığınız kimseye çığnetmemeleridir. Eğer razı olmadığınız herhangi bir kimseyi ailenize alsalar, onları hafif şekilde dövüp bu işten uzaklaştırabilirsiniz. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, meşru bir şekilde her türlü giyim ve yiyeceklerini temin etmenizdir”.¹⁰

Bu hadise göre, dinimize göre aile kurmakla eşler, kendi görevlerini yerine getirmiş sayılmaz. Bu ailenin devamı ve mutluluğu için belirli ölçüler getirilmiştir. İlk olarak erkeğin ev işlerinde eşi ile istişare etmesidir. Resulullah (s.a.s): “Kadınlardan kızları hakkında izin isteyin (kızları istemeye gelenler varsa, onlar gelmeden önce erkek kendi hanımı ile bu hususta ayrıntılı bir şekilde görüşüp bir sonuca varsin)”.¹¹ Erkek, hanımının birçok kusurlarına karşı göz yummalıdır. Özellikle kadının bu eksiklerini kapatacak şekilde güzelliği ve iyi yönleri olduğu da unutulmamalıdır. Kur'an, bu konuda şöyle buyurmaktadır: “Onlarla (hanımlarınızla) iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur” (Nisa, 4/19).

Burada “*iyi geçinmekten*” kasıt, mesken ve nafaka konularında adaletli davranmak, güzel söz söylemek vs. davranışlardır. “*Eğer onlardan hoşlanmazsanız*”, yani kadınlardan hoşlanmamanıza neden olacak kötü özellikler olmamasına rağmen, sizden kaynaklanan nedenlerle onlarla birlikte yaşamaktan yorulursanız, sırf bu hoşlanmama nedeniyle onlardan ayrılmayın. Bu durumda sabırlı olun, “belki siz bir şeyi sevmezseniz da Allah o şeyde birçok hayırlar takdir etmiş olur”! Buradaki “*birçok*” hayırlardan amaç da salih evlat, karı-koca arasındaki sevgi, ülfet ve dindarlıktır. İnsan, Allah'ın birçok hayır yarattığı şeylerden hoşlanmamaya eğilimlidir. Çünkü nefis, dini açıdan daha uygun olan, sonuç itibarıyla övgüye daha layık ve hayra daha yakın olan şeylerden hiç hoşlanmaz, bunların tam zıddı olan şeyler hoşuna gider. Öyle ise, gözünüz nefsinizin arzu ettiği şeylerde değil, kendiniz için hayırlı olan şeylerde olsun, manası ifade edilmektedir.¹²

Yine Kur'an'da, “kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır..” (Bakara, 2/228) buyrulmaktadır. Buna göre itaat, emanet, iffet, samimiyet, iyi muamele, güven gibi tek başına çözemediği sorunlara katkıda bulunma gibi erkeğin kadından beklediği şeyleri, kadın da erkekten

⁸ Yazır, *Hak Dini*, 8: 34.

⁹ İbrahim Ethem, *Evlilik ve Aile Terapisi*, (Ankara: 2000), 21.

¹⁰ Müslim, *Hacc*, 1218.

¹¹ Ebu Davud, *Nikâh*, 2090.

¹² İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, (terc: Hüseyin Kayapınar, Süleyman Derin, Mehmet Toprak, İstanbul: Erkam Yayınları, 2005), 3: 555.

bekleme hakkına sahiptir. Erkek, bu esasa göre kadını eş olarak görmelidir.¹³ Ayette geçen “*maruf/meşru*” ifadesi, bu konuda son derece anlamlıdır. Çünkü bu söz, karşılıklı olarak lehte ve aleyhteki haklar anlamını ifade etmektedir. Abdurrahman el-Hazini’nin de söylediği gibi “evliliğin taraflar için öngördüğü haklar eşlerden her birinin diğerinin lehinde ve aleyhinde olan haklarını ve menfaatlerini dikkate almakla görevlidirler”. Bu hakları belli bir dönemle kıyaslayarak tayin etmek doğru değildir. Aksine, toplumsal hayatın değişmesine ve gelişimine paralel olarak bunları da geliştirmek mümkündür.¹⁴

Dinimizde kadının koca üzerinde hakları olduğu gibi kocanın da karısı üzerinde önemli hakları vardır. Bir kadın, eşinin haklarını korumalı, emirlerine itaat etmeli, onun izni olmadan evden çıkmamalı, onun izni olmadan eve yabancı insanları getirmemeli, malını israf etmemeli ve her türlü ihanetten uzak durmalıdır. Eşine karşı sorumlu olduğunu düşünerek evini elinden geldiği kadar temiz tutmalıdır. Kadının dikkat etmesi gereken önemli faktörlerden biri de çocuklarını iyi eğitmek, ilmini, becerisini ve kabiliyetini geliştirmektir. Aslında eşini mutlu etmeye çalışan kadın aynı zamanda kendini de mutlu etmiş olur.¹⁵ Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurur: “Herhangi bir kadın, kocası kendisinden razı olduğu halde ölürse, o kadın Cennet’e girer”.¹⁶

Aslında önemli olan, eşlerin aile hayatını karşılıklı olarak bir denge üzerinde tutmalarıdır. Yüce Allah, insanların huzur bulmaları ve birbirlerine bağlanıp aile olabilmeleri için insan fıtratına sevgi duygusunu yerleştirmiştir. Bu manada daha önce de defalarca belirttiğimiz Kur’ân ayeti imdadımıza yetişmektedir: “O’nun delillerinden biri de, kendilerine (meyledip) ülfet edesiniz diye kendi cinsinizden size eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve bir şefkat kılmasıdır. Şüphesiz ki bunda, düşünecek olan bir kavim için nice deliller vardır” (Rum, 30/21). Bu ayetle vurgulanan başka bir gerçek ise huzurun, harici bir güzelliğe ya da zenginliğe bağlı olmadığı, Yüce Yaratıcının eşlerin arasına yerleştirdiği sevgi ve şefkate bağlı olduğu şeklindedir.

Aile kurumunun dengeli bir şekilde varlığını koruyabilmesi, sağlıklı ilişkilerin varlığına bağlı bir durumdur. Söz konusu ilişkiler, maddi temelden çok manevi temeller üzerinde gerçekleşmelidir. Evlenilecek kişilerde aranan ve İslam peygamberinin de tavsiye ettiği unsur olan dindarlık ya da güzel ahlak, ailede eşler arasında sevginin ortaya çıkmasında temel esastır. Allah tarafından lütfedilen sevgi, Allah rızası gözetilerek meydana gelen evliliklerde aileyi koruyacak bir manevi bağ olarak varlığını sürdürür. Aksi takdirde maddi menfaat ve güzellik gibi geçici unsurlar üzerine inşa edilen evlilikler, sevgi ve samimiyet temelinden yoksun olarak devam etmektedir.

Yüce Yaratıcı’nın, huzurun kaynağı olarak var ettiği sevgi, ahirette de huzurun kaynağı olabilecek şekilde kullanılmak yerine; dünyevi zevkler ve çıkarlar üzerine inşa edilerek yapılan evliliklerde eşler arasındaki sevginin mahiyeti ilahi olmaktan çıkıp nefsi olmaktadır. Başlangıçta ilahi olan sevginin kaynağı, günümüz modern yaşamı ve anlayışı tarafından yaratıcı ile olan bağı kesildiğinden evlilikler daha gerçekleşmeden sevgi tüketilmekte ve evliliklerin süresi oldukça kısalmaktadır. Evliliğin mutlak amacı göz önüne alınmadığı için evliliklerin devamı da “heyecanların” devam edip etmediğine bağlı bir durum olarak kalmaktadır. Yine yapılan araştırmalarda Kur’anî temellere dayanmayan usul ve yöntemlerle yapılan evliliklerde meydana gelen boşanma oranlarının görücü usulü ile yapılan evliliklerdeki orana göre çok fazla olduğu görülmektedir.¹⁷

1.2. Aile Reisliği Meselesi

Yapısal olarak toplumun en küçük birimini oluşturan aile, işlevsel olarak toplumun en önemli birimidir. Her birimin kendi iç işleyişi olduğu gibi aile biriminin de kendine has bir yapısı ve iç işleyişi söz

¹³ Razi, *Tefsîru’l-kebîr*, 5: 163.

¹⁴ İzzet Derveze, *Tefsîru’l-Hadîs*, (Kahire: Dârü’l-garbi’l-İslamiyyi, 2000), 6: 417.

¹⁵ Muhyiddin Ebu Zekeriya en-Nevevi, *Riyazu’s-salihîn*, (terc: Hasan Hüsnü Erdem, İstanbul: Erkam yayınları, 1997), 2: 352.

¹⁶ Tirmizi, *Radâ*, 10, (1161).

¹⁷ Boşanmaların % 35,8’i evliliğin ilk 2 ile 5 yılı arasında gerçekleşmektedir. Tanıştırılarak veya belli bir dönem flört edenlerde % 36,7 gibi yüksek bir oranda boşanmalar söz konusudur: Mehmet Çelen, *Türkiye’de Boşanma Olgusu Ve Boşanma Çeşitleri*, (Ulusal Aile Sempozyumu-Sebepler Ve Sonuçlarıyla Boşanma Olgusu, Adana: 10 Nisan 2011), 4.

konusudur. Bu söz konusu iç işleyişin dengeli bir süreçte devam edebilmesi, aile içi düzenin korunmasını gerektirmektedir. Söz konusu düzen ise, bir yönüyle en tepesinde ya anne ya da babanın olduğu bir hiyerarşiye bağlıdır. En tepede anne veya babanın yer alması, son sözün onlardan birine ait olması demektir. Her ikisinin birlikte son sözü söylemesi ya da aile bireylerinin ayrı ayrı söz sahibi olması Kur'an'ın öngördüğü aile yapısına ters düşmektedir.

Aile yapısında en üst düzeyde bir tek söz sahibinin olması, bir yönüyle insan fitratının ve eşyanın tabiatıyla alakalı bir durumdur. Çünkü insanın tabiatı kadar içinde yaşadığımız tabiat ve varlığın kendisi de hiçbir şekilde çift başlılığı kabul etmediği gibi aile yapısı da çift ya da çok başlılığı kabul etmemektedir. “Tek tanrı”, “tek hükümdar”, “tek başkan”, “tek muhtar” hiçbir zaman yanına ikinci birini kabul etmediği gibi; ikinci birinin varlığı aynı zamanda kaosu varlığı demektir.

Kur'an, makro planda içinde yaşadığımız evrende kaosu aksine bir düzenin varlığını teklife, yani tek bir ilahın varlığına bağlamaktadır: “Oysa [anlamıyorlar ki,] göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, bu iki âlem de kargaşalık içinde yıkılıp giderdi! Bunun içindir ki, O mutlak hükümlanlık tahtının Efendisi, O sınırsız kudret ve yücelik sahibi Allah, insanların tanımlama ve tasvir yoluyla kendisine yakıştırdığı her şeyin ötesinde, her şeyin üstündedir!” (Enbiya, 21/22).

Bu ayet, bir işe birden fazla elin karışmasıyla orada karışıklığın meydana geleceğini apaçık bir şekilde vurgulamaktadır. Kur'an'ı tebliğ etmekle görevli Muhammed (s.a.s) ise, karışıklığı önleme ve düzene dayalı dengeyi koruma noktasında tek başlılığın önemine dikkat çekerek “*siz, üç kişi bulunduğunuz yerde birinizi kendinize başkan seçiniz*”¹⁸ buyurmuştur. Çünkü bir topluluk, bir yapı veya bir meclis en az üç kişiden oluşmaktadır. Bunun da sağlıklı ve dengeli bir şekilde idare edilmeye ihtiyacı olduğu için mutlaka birinin önder ve idareci olması şarttır. Bu anlamda Kur'an, aile içi yönetimi ve idareyi aile reisi olarak babaya tevdi etmiştir: “Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için sâliha kadınlar (dürüst ve erdemli kadınlar), gerçekten Allah'ın korumasını buyurduğu mahremiyeti koruyan sadık ve itaatkâr kadınlardır...” (Nisa, 4/34).

Burada iki noktaya vurgu söz konusudur. Birincisi, erkeklerin bazı derecelerle kadınlardan üstün kılınmalarından dolayı aileyi yönetme, yani kadınları koruyup kollama görevini üstlenmeleri gerektiğine dairdir. İkincisi ise, gerçek sebebini veya illetini ancak Allah'ın bildiği ve aynı zamanda bizlere emrettiği veya takdir ettiği bazı hususlarda teslimiyetin gereği olarak dürüst ve erdemli kadınların buna riayet ettiklerine dairdir. Allah, kadınlara mehir vererek nafakalarından sorumlu oldukları için erkekleri, onlardan bir derece üstün tutmuştur. Erkekler, mirası kadınlardan fazla almalarından dolayı, kadınlara mehir verip, nafakasını sağlamakla sorumlu tutulmuştur. Bu açıdan bakıldığında aralarında olan bu farklılıklar da ortadan kalkmış olmaktadır.¹⁹ Dolayısıyla Kur'an, aile reisliğini erkeğe/babaya verdiği göre sağlıklı ve dengeli bir aile yapısı için başta anne olmak üzere tüm aile bireylerinin babaya itaat etmeleri ve son söz sahibi olarak onu tanımaları gerekmektedir.

Ayette, bahsedilen üstünlük her erkeğin her kadından üstün olduğu anlamına gelmez. Zira öyle kadınlar vardır ki, bilgi ve beceri gerektiren çalışma hayatında, biyolojik ve fizyolojik güç gerektiren bazı iş ve konularda bir çok erkekten üstündür. Söz konusu ifadeden kasıt Yüce Allah'ın imtihan gereği erkek cinsine yüklemiş olduğu bazı sorumlulukların bir gereği olarak verdiği bazı lütuflar ve genel olarak da erkek cinsinin kadın cinsine olan üstünlüğüdür. Ayrıca Yüce Allah, kadınları da çocuk yetiştirmek, onları terbiye etmek, merhamet ve şefkat göstermek gibi bazı güzel hasletlerle erkeklerden üstün kılmıştır.²⁰ Ayette geçen “Allah bazı insanları bazılarından üstün kılmıştır” (4/34) ifadesi de buna işaret etmektedir.

Yüce Allah, mikro planda da aileyi yönetme yetkisini erkeğe vermiştir. Aile içinde erkeğe verilen bu yetki, ayrıca evlilik bağına meydana getirme rolünün de erkekte olması itibarıyla uygun düşmektedir. el-Akkad, bu konuda şöyle demektedir: “Günümüzdeki ve tarihteki şartlar ve durumlar erkek ile kadın arasındaki farkı ortaya koyan tek sebep değildir. Her iki cinsin temel özellikleri de bunu zorunlu kılan

¹⁸ Keşfu'l-Hafa, 1: 97.

¹⁹ Razi, *Tefsiru'l-kebir*, 8: 17.

²⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni ufuklar neşriyatı, 1997), 2: 274.

en uygun nedenlerdir. Bu sadece insan cinsi için değil, belki de diğer canlı varlıklar arasında da geçerli bir durumdur".²¹ Aile ortamında olduğu gibi sosyal hayatta da erkek, ailesi ile ilgili meselelerden sorumludur.²² Erkeği, kadından sorumlu kılan hususlardan biri de bazı toplumsal görevlerdir ki, bunlar hem dinî hem de örfî açıdan ancak erkeklerin yapabileceği işlerdir.

Fakat değişen toplum ve aile algısı, eşler arasındaki bu hassas dengeyi bozmuş ve tek başlılık yerine çift başlılığa dayanan bir yapı doğurmuştur. Modern ya da çağdaş aile yapısında koca yerine "eşler" birlikte söz sahibi olmuştur. Görünüş itibarıyla kulağa hoş gelen "eşler" in birlikte söz sahibi olma durumu, sanıldığı gibi aksine ailede olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Oysa aile içerisindeki disiplinin devam etmesi için bir yöneticiye ihtiyaç vardır.²³

Kur'an'ın kavramlık/idarecilik/gözetici makâmını erkeğe vermiş olması, erkeği kadından üstün tuttuğu için değildir. Aksine kadını, büyük bir sorumluluktan kurtarmıştır. Bu durum, İslam'ın kadına verdiği değeri ortaya koymaktadır. Tarihsel sürece baktığımızda da bunu net bir şekilde görmek mümkündür.

Tarihsel süreçteki en hassas konulardan biri kadındır. Kur'an da bu konuda kadınla ilgili önemli değişiklikler getirmiş ve özellikle kadın ve erkek arasında ciddi bir cinsiyet farkı koymamıştır. Kadınlara emrettiğini erkeklere de emretmiştir. Kadını günlük ve sosyal hayatın dışında tutmak ve cehalet içerisinde bırakmak, onu tahkir edici bir durumdur. Bu, onu çocuklarını tam anlamıyla terbiye etme, evini mükemmel şekilde idare etme yeteneğinden de mahrum eder. Kur'an, kadına sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi haklar tanımış, onlarla güzel muamele edilmesini emretmiştir. İslam'ın gelişi ile kadınlar da erkekler gibi inanma, inandığını yaşama, ibadet etme haklarına sahip olmuşlardır.²⁴

Kur'an, aileyi sadece erkek tarafından akrabalık sistemi olan "asabiyet" mahkumiyetinden kurtarıp, ona yeni bir kimlik kazandırdı. Cahiliye döneminde hukuki açıdan hiçbir şeye sahip olmayan kadını ailenin tam üyesi ilan etti ve onu hukuki olarak destekledi. Kadın önce sahip olmadığı miras hakkına kavuştu. "Mehir" kızın ebeveynine değil, doğrudan kendisine verildi. (Nisa, 4/24). Verilen bu mehirden amaç kadının bağımsız ekonomik güce sahip olmasıydı. Aynı zamanda kadının rızası olmadan onun evlendirilmesi yasak edildi. Baba öldüğünde üvey anne ile evlenmek yasaklandı.²⁵ Bütün bunlar gösteriyor ki, kadının değeri İslam'ın gelişiyle hakkettiği düzeye ulaşmıştır.

1.3. Ebeveyn-Çocuk İlişkisi

İnsanın, içinde yaşadığı toplumun inancını, ahlakını, kültürünü ve yaşam biçimini kapsayan tüm değerlerini öğrendiği ilk okulu, ailedir.²⁶ Bu bakımdan aile, değerini takdir edebilenler için kutsal bir hayat okuludur. Bu anlamda ebeveyn-çocuk ilişkisinde karşılıklı görevlerin olduğu ve bu görevlerin hangi esaslar üzerinden yerine getirilmesi gerektiği noktasında Kur'an, bizlere çeşitli ilke ve prensipler sunmaktadır.²⁷

Anne babanın çocuklarına karşı görevlerinden biri, önce onların nafakalarını temin etmektir. (Nisa, 4/34). Anne baba çocuklarının maddi ve manevi her türlü sorunlarını çözmekle sorumludurlar.²⁸ Anne babanın göz ardı etmemesi gereken bir husus da çocuklarının onlar için bir imtihan vesilesi olduğudur. Kur'an, bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: "Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer

²¹ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail el-Kureşî ed-Dimeşki, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, (Ürdün: Mektebetü'l-Menar, 1990), 1: 435.

²² Esat Essehmerani, *Toplum ve Dinlere Göre Kadının Kısa Tarihi*, (İstanbul: Nursan Yayınları, 1999), 120.

²³ Ali Ekber Babazade, *İslam'da Evlenme ve Aile Hukuku*, (Bakü: Ehli-beyt mektebi neşriyatı, 1999), 351.

²⁴ Muhammed Tahir İbn Aşur, *İslam İnsan ve Toplum Felsefesi*, tsz., 127.

²⁵ Yumni Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 241.

²⁶ Yusuf Acar, "Çocukluk Dönemi Eğitiminde Hz. Peygamber'in Ortaya Koyduğu İlkeler, Mehir", Üç aylık ilmi ve akademik Bülten, Mehir Vakfı Yayın Organı, Sayı: 4, (Sonbahar 1999): 21.

²⁷ Lütfi Doğan, *Toplumun Temelini İslamın Belli Başlı Problemleri*, (Ankara y.y., 1998), 81.

²⁸ Razi, *Tefsiru'l-kebîr*, 8: 17.

ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır; Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır” (Teğâbun, 64/14-15).

Burada, müminlere salih amelleri hakkında haber verilmekle birlikte ailede iç huzurun sağlanması noktasında ebeveynlere bazı hatırlatmalarda bulunmaktadır. Bu ayet, Mekke halkından birkaç kişi hakkında nazil olmuştur. Bu kişiler, müslüman olmuş, eşlerini ve çocuklarını Mekke’de bırakarak Peygamberimiz (s.a.s)’i görmek için Medine’ye gelmişlerdi. Ancak onlar istemediği halde eşleri ve çocukları onların geri dönmelerini istemekteydi.²⁹ Bunun üzerine “Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir. Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır” (Enfâl, 8/28) ayeti nazil oldu. Burada dolaylı olarak, kadın ve çocukların, kişinin Allah’a ve peygamberine hicret etmesine engel teşkil edebilecekleri vurgulanmaktadır. İbn Abbas (r.a), bu ifadenin tefsirinde şöyle demiştir: “İçerisinde Allah’a isyan olan her konuda onlara itaat etmeyin”. Ayetteki “*fitne*” ifadesi, imtihan, bela ve insanı ahireti düşünmekten uzaklaştıran şeyler demektir. Allahu Teala, malın ve çocukların insanları fitneye düşürebileceklerini haber vermiştir. Zira insan, Allah'a itaat etmek ister; eş ve çocukları da ona engel teşkil eder ve onu bazı zorluklarla karşı karşıya bırakabilir.³⁰ Buna karşın ebeveynlerin en önemli sorumluluğu çocuklarını cehennem ateşinden korumaktır: “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun” (Tahrim, 66/6). Ayette geçen “*kendinizi koruyun*” ifadesi Allah'ın size yasak ettiği şeylerden uzaklaşarak kendinizi koruyun anlamındadır. Mukatil (ö.150/767), bu ifadeyi, “müslüman, hem kendisini hem de ailesini eğitmek suretiyle kendisini ve ailesini iyi şeylere yönelterek haram olan şeylerden uzak tutmalıdır”, şeklinde anlamıştır. Aynı zamanda günahları terk edip Allah'ın emirlerini yerine getirerek kendinizi ve ailenizi sorumlu olduğunuz şeylerle koruyun anlamına da gelmektedir.³¹

Aileyi korumak, çocukları erken yaşlardan itibaren gerekli bilgilerle donatmak ve onu hayatlarına yansıtmalarını sağlamaktır: “(Ey Resulüm)! Ailene ve ümmetine namazı emret. Kendin de ona devam et” (Taha, 20/132). Buradaki hitap Peygamberimiz (s.a.s)’in şahsında tüm anne babalaradır. Anne-baba, çocuğa namaz ve oruç gibi temel ibadetlerin yanında helal-haram, doğruluk, adalet ve başkalarının haklarına saygı vs. değerleri aile ortamında yaşayarak aktarmak durumundadırlar.³²

İnançla ilgili ilk bilgilerin ailede anne-baba tarafından verilmesi gerekir. Bu eğitim, çocuğun dil gelişimi ile birlikte konuşmaya başlamasından itibaren başlatılmalıdır. “*Fıtrat*” hadislerinin Cabir b. Abdillâh ve Hasan b. Esved b. Seriden gelen rivayetlerinde: “Her doğan mutlaka İslam fıtratı üzere doğar. Sonra anne-babası onu Yahudi, Hristiyan ve Mecûsî yapar...”³³ şeklinde geçen ifadeler de bunu göstermektedir. Bu ve benzeri haberler, bir bütün olarak değerlendirildiği zaman, konuşmaya başlamalarından itibaren çocukların İslam inancından haberdar olmaları ve dini bilgilere özendirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Anne baba, çocuklarına öğretmek istediklerini öncelikle kendileri yaşamalıdır. Kur'an'ın birçok yerinde bu ilke vurgulanmıştır. (Saff, 61/2, 3; Bakara, 2/44; Taha, 20/132).

Kur'an, aynı zamanda ebeveynin çocuklarına hitap şekillerinin de nasıl olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Baba-oğul ilişkilerinin anlatıldığı birçok ayette hitap biçiminin, “*oğulcuğum/yavrucuğum*” şeklinde, onların gönüllerini okşayacak şefkat ve merhamet yüklü ifadeler geçmektedir. (Hud, 11/42; Yusuf, 12/5; Lokman, 31/13, 16, 17; Saffat, 37/102).

Tüm bu bilgileri dikkate aldıktan sonra anne babalar, çocukların psikolojilerine dikkat ederek onların kendi düzeylerine göre davranmalıdırlar. Sürekli eleştiri gören çocuk kınamayı, kin ortamında büyüyen bir çocuk savaşı, alay edilerek yetiştirilmiş bir çocuk toplum içerisinde utanmayı, sürekli utandırılan çocuk kendini suçlamayı kabul eder. Hoşgörülle büyüyen çocuk sabrı, desteklenen çocuk kendine güvenmeyi ve başarıyı, hakkına saygı duyulan çocuk adaleti ve hakkı, güven ortamında

²⁹ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'an*, 4: 339.

³⁰ Razi, *Tefsîru'l-kebîr*, 21: 524.

³¹ Razi, *Tefsîru'l-kebîr*, 21: 559.

³² İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'an*, 3: 324.

³³ Buhârî, *Cenaiz*, 80, 93; Müslim, *Kader*, 22-25.

yetiştirilen çocuk inancı, kabul ve rıza gören çocuk sevmeyi, aile içinde dostluk, arkadaşlık gören çocuk mutluluğu övülen ve beğenilen çocuk takdir etmeyi öğrenir.³⁴

Sağlıklı nesiller, huzurlu bir aile ortamının eseridir. Dolayısıyla bu ortamın oluşması, anne babanın çocuklara karşı görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmelerine bağlı olduğu gibi, çocukların da anne babalarına karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmelerine bağlıdır. Bu konuda da bize ışık tutan Kur'an, çocukların anne babalarına karşı görevlerinden söz ederken öncelikle onların iyi davranmalarını emretmiştir: “(Ey Muhammed!) De ki: “Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın” (Enam, 6/151). Diğer bir ayette ise: “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti” (İsra, 17/23).

Allah’a kulluktan sonra anne-babaya itaat emrinin gelmesi onların ne kadar değerli ve itaate layık olduklarını bildirmektedir. Allah, onu anne-baba aracılığıyla dünyaya getirdiğinden, çocuk önce Allah’a layıkıyla kulluk etmeli ve daha sonra ise, anne babasına karşı iyi davranmalıdır.³⁵ Bu konuyla ilgili başka bir ayette şöyle buyrulur: “İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: “Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır” (Lokman, 31/14). Burada annenin hamilelik sırasında çektiği sıkıntılardan bahsedilerek bunun karşılığında ona itaat etmesi emredilmiştir. Elbette bu itaat, İslamın emrettiği meşru ölçüler çerçevesinde olmalıdır.³⁶ “Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim.” (Lokman, 31/15). Allah, ayetin sonunda, anne ve baba çocuğu şirke davet etmedikleri sürece müşrik de olsalar, kendilerine itaat edilmesini ve emirlerinin yerine getirilmesini emreder. Çünkü, onların çocuk üzerindeki hakları çok büyüktür. Ancak Allah’a (c.c) isyan edilecek yerde onlara itaat yasaktır.³⁷ Allame Kurtubî (ö.671/1273) şöyle der: “Günah işlemekte veya farzlardan birini terk etmekte anne ve babaya itaat edilmez. Ancak itaat mübah olan şeylerde gerekir”. Hasan el-Basri (ö.110/728)’den şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bir anne, şefkatinden ötürü çocuğunun yatsı veya sabah namazına engel olmaya çalışırsa ona bu konuda itaat edilmez”. Bu ayette anne ve baba kâfir ve facir oldukları takdirde mümkün olduğu kadar yardım edilmesine delalet eder. Çocuk anne ve babasını tatlı bir dille İslam’a davet etmelidir. Hz. Ebu Bekir’in kızı Esmâ, müşrik olan sütannesi yardım istemek için onun yanına geldiğinde Resulullah (s.a.s)’e: “Sütannem yardım istemek için yanıma gelmiş, yardım edebilir miyim?” diye sordu. Resulullah (s.a.s), “Evet, yardım edebilirsin” dedi. Bir kimse anne ve babasının İslam’a göre suç sayılan, örfte ayıp ve ar olan kötü bir işi yapmaya çalıştıklarını gördüğünde, onlara bu kötü ameli bırakmalarını tavsiye eder, kabul ederlerse ne güzel, eğer kabul etmezlerse onlar için dua ve istiğfar eder.³⁸ Peygamberimiz (s.a.s), “ümmetim bu şeyi ederse, ona bela ve musibet gelir; Erkek hanımına itaat edip annesine isyan ettiği, arkadaşına iyilik edip babasına kötülük ettiği zaman”³⁹ buyurarak, anne babaya itaatin ne denli önemli olduğunu belirtmiştir. Çocukların anne babalarına karşı görevlerinden biri de ana babası veya onlardan birisi yaşlandığında onları koruyup kollamaktır: “Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: “Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara merhamet et” (İsra, 17/23-24). Çünkü bir zamanlar, çocuk yürümeyi bile bilmediği halde anne babası, ona karşı ellerinden gelen hiçbir şeyi esirgmeden bakımını üstlenmişlerdir. Nitekim çocuk da anne babasına iyi davranarak onların bağışlanmaları için dua etmelidir.⁴⁰

³⁴ Pasmaz Durak, “Örnek Aile Reisi olarak Hz. Muhammed”, *Diyanet Aylık Dergisi*, sayı: 89, (Mayıs 1998): 50.

³⁵ Yazır, *Hak dini*, 3: 544.

³⁶ İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’an*, 3: 415.

³⁷ Razi, *Tefsîru’l-kebîr*, 18: 156.

³⁸ İbn Abidin, *Reddul-Muhtar*, (terc: Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul 1982), 8: 331.

³⁹ Tirmizi, *Fiten*, 38.

⁴⁰ Nevevi, *Riyazu’s-salihin*, 2: 413.

Sonuç

Aile, hassas bir kurum olduğu kadar sahip olduğu düzen oranında da topluma bir denge getirir. Ancak, günümüz dünyasında ortaya çıkan küreselleşme rüzgarının etkisiyle, doğu toplumlarının maruz kaldığı sosyo-kültürel değişimler, aile kurumu üzerinde de olumsuz değişimlere sebep olduğu aşikardır. Söz konusu değişimin de değerler alanında meydana geldiğini görmekteyiz. Dolayısıyla bireylerin, Müslüman bir tipoloji altında yabancı oldukları bir hayat atmosferinde yaşamaları, başta ailede olmak üzere birçok alanda çözümlere sebep olmaktadır. Özellikle tek evreli hayat anlayışının ortaya çıkardığı ve sosyal bir sorun olan boşanmalar, İslam toplumunun en büyük çıkmazı haline gelmiş durumdadır. Bencillik, kıskançlık, şiddet, zulüm ve dünyevileşmenin, diğergamlık, hoşgörü, sevgi, şefkat ve merhametin yerini aldığı bu süreçte ailede çözümler daha da hızlanmaktadır.

Kişilerin, aile hayatını Kur'an'ın sunduğu minval üzere inşa etmeleri ve ahiret yurdunu da göz önünde bulundurarak Kur'an'ın sunduğu ilke ve prensipleri yeniden esas almaları gerekmektedir. Çünkü, evliliği dünyevi bir faaliyet olarak telakki edenlerin, arızalar baş gösterdiğinde çözümleri de dünyevi olmaktadır. Birbirlerine karşı özveri ve sadakatten feragat etmeleri, aile yaşamını kolay bir şekilde sonlandırabilmektedirler.

Kur'an'ın ön gördüğü süreç doğrultusunda kurulacak bir evlilikte asgarî düzeyde gerekli olan şartlara baktığımızda, evlenen tarafların mü'min olması, evlilikte dünyevi olanın yerine uhrevi faydaların öncelenmesi, Allah'a kulluğun merkeze yerleştirilmesi, amel-i salih üzere hayırlı bir neslin yetiştirilmesi gibi hususların öne çıktığını görmekteyiz. Müslüman ailenin, hem dayanak noktası hem de yardım isteme kaynağı Kur'an olursa, değişen toplumun dayattığı olumsuz şartlara karşı direnç noktası daha güçlü olacağı gibi, Allah'ın Resulü'nün iftihar edeceği nitelikli bir neslin ve huzurlu bir toplumun teminatı olacağını da söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Ali Ekber Babazade, *İslam'da Evlenme ve Aile Hukuku*, Bakü: Ehli-beyt mektebi neşriyatı, 1999.
- Ahmet Özdemir, *"SLM ve SLH Köklerinin Semantik İncelemesi"*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Doktora Tezi, 2013).
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kuran Dili*, 10 c., İstanbul: Zafer Matbaası, 1996,
- Esat Essehmerani, *Toplum ve Dinlere Göre Kadının Kısa Tarihi*, İstanbul: Nursan Yayınları, 1999.
- Fahruddin er-Razi, *Tefsiri-Kebir Mefatihul-Gayb*, 16 c., trc. Yıldırım Suat, Cebeci Lütfullah, Kılıç Sadık, Doğru Sadık, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail el-Kureşi ed-Dimeşki, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 10 c., Ürdün: Mektebetü'l-Menar, 1990.
- İbn Abidin, *Reddul-Muhtar*, 9 c., trc. Ahmed Davudoğlu, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1982.
- İbrahim Ethem, *Evlilik ve Aile Terapisi*, Ankara: 2000.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, 12 c., trc. Hasan Kamil Yılmaz, Süleyman Derin, Mehmet Toprak, Murat Sülün, İstanbul: Erkam Yayınları, 2005.
- İzzet Derveze, *Tefsiru'l-Hadîs*, 10 c., Kahire: Dârü'l-garbi'l-İslamiyyi, 2000.
- Lütfi Doğan, *Toplumun Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler*, Ankara: y.y., 1998.
- Mehmet Çelen, *Türkiye'de Boşanma Olgusu Ve Boşanma Çeşitleri*, (Ulusal Aile Sempozyumu-Sebeup Ve Sonuçlarıyla Boşanma Olgusu, Adana: 10 Nisan 2011.
- Metin Doğan, *Kuran, Peygamber ve Toplum*, Konya: 2003.
- Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı / Meal-Tefsir*, trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 2002.
- Muhammed Tahir İbn Aşur, *İslam İnsan ve Toplum Felsefesi*, tsz.
- Muhyiddin Ebu Zekeriya en-Nevevi, *Riyazu's-salihin*, 3 c., trc. Hasan Hüsnü Erdem, İstanbul: Erkam yayınları, 1997.
- Pusmaz Durak, "Örnek Aile Reisi olarak Hz. Muhammed", *Diyanet Aylık Dergisi*, sayı: 89, (Mayıs 1998).
- Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 6 c., İstanbul: Yeni ufuklar neşriyatı, 1997.
- Yumni Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Yusuf Acar, *"Çocukluk Dönemi Eğitiminde Hz. Peygamber'in Ortaya Koyduğu İlkeler, Mehir"*, Üç aylık ilmi ve akademik Bülten, Mehir Vakfı Yayın Organı, Sayı: 4, (Sonbahar 1999).

